Gönderim Tarihi: 13.05.2019

Kabul Tarihi: 19.07.2019

KUR'ÂN'DA NAMAZ VAKİTLERİ VE İNSAN EVREN İLİŞKİSİ

Salah Times and the Relations between Man and the Universe in Quran

Faiz KALIN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü
fevzi@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4831-2460

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Kur'ân dikkatle incelendiğinde namaz vakitleri konusunda tafsilatlı bilgi verildiği görülmektedir. Ayrıca, namaz vakitleri ile vakitleri belirlemenin evrensel ölçeği durumunda olan güneş, ışınlar, ziya, nur, gölge, menâzil, mizân, gece ve gündüz kavramları arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu Kur'ân'dan öğreniyoruz. Bir başka dikkat çeken husus ise namaz vakitlerinin belirlediği beş mertebenin âlemde var olan bütün mevcudatın ortak özelliği olmasıdır. Namazın tarihçesinin insanla eşit olduğu gerçeği, vakitlerindeki ilişkiyi beraberinde taşıyan bir hakikattir. Vakitlerin ezanla ilanı, vakitlerle sembolleşen makamlar, tevhide, nübüvveti, içinde aynı kavramları faal hale sokan, dünya hayatını tanzim edip ahirete hazırlayan namaza daveti ses dalgalarıyla yeryüzüne, göklere ötelere ötesine taşımaktadır. Kutuplar ve ekvatordaki namaz vakitlerinin belirlenmesinde Kur'ân'ın belirlediği ölçeklerin sağlıklı okunması ile beş vaktin orada da işlediği, konu ile ilgili çalışmalardan ortaya çıkan bir hakikattir. Bu çalışma ile evreni idare eden kanunun esasta tek bir kanun, yansımasının ise çokluk olarak tezahür ettiği insanlığın dikkatine sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Namaz Vakitleri, Beş Mertebe, Evren, İnsan

Abstract

When we examine Quran closely, it is seen that detailed information is given about the salah times. Moreover, we learn from Quran that there is a direct relation between salah times and sun, sunrays, light, radiance, shadow, distances, libra, night and day which are the universal scales to set the times. Another attention-grabbing case is the fact that the five positions set by the salah times are the common trait of the whole beings in the world. It is a fact carrying the relation of times that the history of salah is equal to the that of humanity. The announcements of salah times with azan and the makams symbolizing the salah times carry the invitation to the salah, which activates oneness, prophethood, and different notions inside itself, regulates the worldly life and prepares people for the afterlife, with sound waves to the earth, the sky and to the furthest realms. It is also a fact coming to the light as a result of the studies done on the subject that the five salah times work both for the two poles and for the equator if the scales specified by Quran are used wholesomely. In that case, it must be presented with this study to the attention of humanity one more time that it is obvious that the law of the universe which governs the universe is actually just one law and its reflection appears as multiplicity.

Keywords: Quran, Salah Times, Five Positions, Universe, Humanity

1. GİRİŞ

Farsça'da ta'zim için eğilmek, kulluk, ibadet anlamına gelen namaz, sözlükte “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” manalarındaki Arapça salât kelimesinin karşılığıdır, (Sâmî, 1978, s. 1471; Komisyon, 2005, s. 1454) Türkçede de bu şekilde kullanılmıştır. Terim olarak namaz; tekbirle başlayıp selamla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedensel ibadeti ifade eder. Namaz ibadetindeki rükünlerin, aynı zamanda fiili ve sözlü bir dua niteliğinde olması (Yazır, 1971, I/188-190), salât kelimesinin terim ve sözlük anlamları arasındaki ilişkiyi teyit etmektedir. (İbn Manzûr, 2008, “salât” mad.; Yaşaroğlu, 2006, XXXII/350-357). Salat kelimesi ile aynı kökten türeyen musalli/namaz kılan kişi ve musallâ/namaz kılınan yer şeklindeki türevleri ve yine namazın şartlarından olan kibleye yönelmek ve vakit (Bilmen, 1970, s. 108), namaz vakitleri ile kâinat ilişkisini ortaya koyması açısından önemlidir. Kâinat katmanlarında, yapısal özelliğine uygun olarak hiçbir varlığın bu ilişkiden müstağni olduğu düşünülemez.

Nisâ, 103. ayet, كتابا موقوتا terkihiyle namazın müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılındığını bildirmektedir. Terkipteki sıfatı, mevsufundan ayrı düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla belirlenmiş vakitler ayetin ifadesi ile “âlemler” (Fatiha, 1/2) için takdir edilmiştir. Zaten kâinat da Allah'ın kitabı değil midir? Bu yaklaşıma göre söz konusu terkipten namaz vakitlerinin dünyanın her yeri için programlandığı yargısını çıkarmak mümkündür. Zira namaz, vakit ile farz olmaktadır. Farziyeti kitap ve sünnetle sabit olan namaz ibadetinin mekâna bağlı herhangi bir istisnası naslarda ve kaynaklarda mevcut değildir. Şu halde vakitlendirilme kâinatın her yerine mahsustur. Kur'an'ın evrenselliği ilkesine dayanarak vakitlendirmenin, diğer bir ifade ile vakitlendirme için işleyen yasaların zamansal veya mekânsal olamayacağını söyleyebiliriz. Bu vakitlerde kâinat, Yüce Yaratıcı'nın varlığını ve birliğini birlikte anmakta, ona iltica etmektedir. Mabetlerde insanların cemaatle namaz kılmaları, okunan ezanlarla uzayda yankılanan kelime-i tevhit ve kelime-i şehadet, bu yankıyı dinleyen melekler ve cinler, yani bütün mevcudat bu birliğe katılmaktadır. *Târiku's-salâh/Namazı terk eden* ise Yüce Kudret'in bu emrine, kâinatın bu birlik ve beraberliğine muhalefet etmektedir.

Biz bu çalışmamızda yeryüzü ve gökyüzünde namaz vakitlerinin belirlenmesi ile ilişkisini tespit edebildiğimiz nesneleri ele almaya çalışacağız. (Komisyon, 2005, s. 70). Evren ve namaz vakitleri ifadeleri insanın dünyaya gelişinden önce bu programın işlerlik kazanmış olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca insandan önce ibadet kavramının

işlerliğini de düşündürmektedir. Kur'an'ın işaretiyle (Ra'd, 13/15; Nahl, 16/48, 49; İsrâ, 17/44; Hac, 22/18; Nûr, 24/41) evrende insandan önce yaratılan varlıkların kendi yaratılışlarıyla mütenasip ibadetlerinin olduğunu öğrenmekteyiz. (Zamahşerî, ts., II/509-512). Ayrıca “sadece Allah’a kulluk için” insandan önce yaratılanlar, evrende insan yaratılmadan önce de vakitlerin işlediğini akla getirmektedir. İbadet, kulun Allah’a karşı sevgi, saygı ve bağlılığını gösteren duygu, düşünce ve davranış biçimleri için kullanılan terimdir. İbadetin bütün tanımlarında *tâ'at* kelimesi geçmektedir. Nitekim Fahreddin er-Râzî ibadeti, “saygının en ileri derecesi” olarak tanımlamaktadır. (Râzî, 2009, XIV/129). Ragıb el-İsfahânî ise ibadetin biri zorunlu diğeri iradeye bağlı olarak iki şeklinden bahsetmektedir. Evrendeki bütün varlıkların Allah'ın karşı konulmaz yasalarına boyun eğmiş bir vaziyette işlevlerini sürdürmeleri zorunlu ibadet olup bazı ayetlerde bu ibadet, söz konusu varlıkların “Allah’a secde etmesi” şeklinde ifade edilmektedir. (Ra'd, 13/15; Hac, 22/18, Rahmân, 55/6). İradeye bağlı ibadet ise akıl sahibi varlıkların hür iradeleriyle yapmaları istenen, bu sebeple de sorumluluğa, mükâfat veya cezaya konu olan kulluk şeklidir. (el-İsfahânî, 2009, s. 396, 397, 542. Karşılaştırmak için bkz. Yazır, 1971, I/97-106; Sinanoğlu, 1999, “İbadet” mad., XIX/233).

Kur'an, insan ve cinlerin ancak Allah'a kulluk etmek için yaratıldığına dikkat çekmektedir. (Zariyât, 51/56). Namaz vakitleri açısından, kâinat sistemi içerisinde melekleri de zikretmek gerekir. Melekler, insanlarla olan ilişkileri, âlemler içerisindeki görevleri ve yeryüzündekiler için sürekli bağışlanma dilemeleri (Şûrâ, 42/5) açısından özellikle önemli bir yere sahiptir. Namaz, farklı vakitlerde eda edilmesi sayesinde inananlara daha düzenli bir hayat sunmaktadır. Kulların kendilerine emredilen namazı eda etmeleri, mizanla programlanmış (Rahmân, 55/3) ve bu mizan işler halde kendilerine sunulmuştur. Bunun delili ise şu ayettir:

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا “Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır”. (Nisa, 4/103). Farziyetten önce vakitlerin aktif olması, farziyetin vukuu açısından gereklidir. Vakitler, herhangi bir kimsenin veya gücün tasarrufuna bırakılmamıştır. Ayetin ışığında âlemde bulunan her şeyin namaz vakitlerinin beş mertebesine iştirak etmesi şeklindeki tefsir, namazın önemini anlatması açısından son derece önemlidir.

2. NAMAZIN ÖNEMİ

Kur'an, evrenin bütün birimleri ile insana musahhar kılındığını beyan eder. (Okçu, 2009, s. 63 vd). Namaz vakitleri bu musahhariyetin

dünyevi ve uhrevi kazanımlar sağlayan önemli bir parçasıdır. Beş vakit, günün her vaktindeki değişimi gösteren bir takvim gibi düzenli bir görevi, vakitleri belirlenmiş bir farz olan namaz ibadetini programlamaktadır. Bu sebeple, müminlerin namazları ne kadar muntazam olursa, halleri de o kadar muntazam olur. Namaz, hem bir düzen ve program vesilesi, hem de rahatlama, sevinç, neşe gayesi olan bir şükran vazifesidir. Havf halinde ümidi, emniyet halinde şevki artırdığı gibi, insanı daha ileri aşamalara hazırlar. (Yazır, 1971, II/1449-1450).

Namaz vesilesiyle insan temiz, sağlıklı, düzenli ve disiplinli bir hayat yaşayabilir. Bu gayeye hizmetle ebedi hayatın zeval bulmayan semereleri ancak namaz sayesinde elde edilir. Namaza tahsis edilen vakitler ebedi âlemin nihayetsiz olan saadet günlerini hazırlamış olur. (Bilmen, 1970, s. 105-106). Böyle bir ibadet için belirlenen vakit girmeden kılınan namaz muteber olmayıp iadesi lazım gelir. Vakti çıktıktan sonra kılınacak namaz ise eda edilmiş olmayıp kaza edilmiş olur. Kaza ise eda yerine geçmez. (Bilmen, 1970, s. 113). Ontolojik yapı farklı olsa da, her şey âlemlerin rabbinin emrine boyun eğmek durumundadır. (Izutsu, ts., s. 23-25). Beş vakit namazın her bir rekâtında hamdın her çeşidinin âlemlerin Rabbi için zikredilmesi, akl-ı selimi derin manalara, beş vakit içerisinde zikre konu olma hikmetini anlamaya sevk etmektedir. Kâinatın hülasası olan insan, beş vaktin her rekâtında, “yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz” diyerek (Fatiha, 1/5), kendini ve tüm varlığı aşar. Kendisine “şah damarından daha da yakın olan” Yaratıcısına kul olmanın doruk noktasına ulaşır. (Kâf, 50/16). İşte bu bakımdan namaz vakitleri, varlıktan ve zahiri anlamda ona hükmeden güç ve olgulardan sıyrılmanın, bütün bunları var edeni, hükümranlılığı elinde bulunduranı özünde yaşamamanın vakitleridir. İnsan adeta beş vaktin her rekâtında âlemlere eşlik ederek her çeşit övgüyü sadece Allah’a tahsis etmektedir. Naslarda namaz, gerçek anlamda icra edildiğinde bütün kötülüklerden arındıran ve dünya hayatını güzelleştiren bir ibadet olarak ifade edilmektedir. Namazın emredildiği birçok ayette infakın da zikredilmesi sosyolojik, psikolojik, ekonomik olgular olarak namazın yüklediği sorumlulukları ifade etmektedir. Beş vakit namazın icra edildiği ve söz konusu olguları gerçekleştirecek aksiyona sahip bir toplumda mutluluğun arttığı gözlemlenecektir.

3. NAMAZIN TARİHÇESİ

Kur’ân’da çokça kullanılan salât kelimesinin, “ta‘zim için eğilmek, kulluk, dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” manalarına geldiğine daha önce işaret edilmişti. Tazim ve eğilmek varlığın tamamını; kulluk, dua ve ibadet etmek, bağışlanma dilemek ve yalvarmak da

melekleri, cinleri ve insanları kuşatmaktadır. *Rabbu'l-'alemîn* (Fatiha, I/5) terkinde Yaraticının bütün varlığı kuşatması, salat kelimesinin manasında ise yaratılanların Yaraticı'ya yönelmesi söz konusudur. (Yazır, 1971, I/186-190). Bu yönelişin farklılığı, formatlı veya formatsız oluşu, esası gölgelememelidir. Esas noktasında birleşen varlığın, yaratılışın başında bu terbiyeden geçtiği düşünülmelidir. (Fatiha, 1/2, A'râf, 7/172, Muhammed, 47/21). Bu ise bize itaat ve ibadetin yaratılışla programlandığı mesajını vermektedir. Tedricilik kanunu, hayatın akışı ve vakitlerin işleyişi dikkate alındığında mizan ve vakitlendirmenin aniliğinden söz edilemez. (Yazır, 1971, II/1449).

Kur'ân'da, namazın tarihçesinin insanlık tarihi kadar eski olduğuna dikkat çekilmektedir. İlgili ayetler, hemen bütün ilâhî dinlerde namaz ibadetinin mevcut olduğuna işaret etmektedir. Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed ile sona eren peygamberler silsilesinin hepsinde namaz ibadeti mevcuttur. İnsanlık tarihinin değişik dönemlerinde namazın emredildiğine dair Kur'ânî bilgileri şöyle sıralamak mümkündür:

- Hz. Âdem, Nuh ve İbrahim'den sonra namazı terk edenlerin geleceği (Meryem, 19/58-59),
- Hz. Zekeriya'nın namaz kıldığı (Âli İmrân, 3/39),
- Hz. İsa'nın beşikte iken namaza atıfta bulunması (Meryem, 19/39),
- Lut, İshak ve Yakup peygamberlere namazın vahyedildiği (Enbiya, 21/73),
- Hz. İsmail'in ehline namazı emrettiği (Meryem, 19/55),
- Hz. Lokman'ın oğluna namazı hakkıyla kılmasını öğütlemesi (Lokman, 31/17),
- Hz. İbrahim'in kendisi ve neslinin namazı dosdoğru kılanlardan olması hususunda yaptığı dua (İbrahim, 14/40),
- Hz. Musa'ya Allah'ı anmak için namazın emredilmesi (Taha, 20/14),
- Allah'ın İsrail oğullarından namazı yerine getirmeleri konusunda söz alması (Bakara, 2/83, Maide, 5/12) ve
- Ashab-ı kehf kıssasında mescit kelimesi ile namaza işaret edilmesi (Kehf, 18/21).

Görüldüğü üzere bütün hakiki dinler insanlara namaz kılmalarını emretmiştir. Bizim peygamberimiz de bi'setlerinden itibaren namaz kılmakla mükellef bulunmuştur. Ancak bu namaz, biri güneşin doğmasından evvel, diğeri de güneşin batmasından sonra olmak üzere iki vakte münhasır idi. Hicretten on sekiz ay evvel ise namaz, beş vakit olarak emredilmiştir (Cessâs, 2008, II/375-376; Bilmen, 1970, s. 104). Namaz/salât'ın formatını

aşan dua, ruhun vasıtasız olarak Allah’a ulaşması demektir ki, fiziki yapıyı aşan bir önceliğe sahiptir. Namaz insanı fiziki yapısından öteye taşıyarak Allah’a arzuhalde bulunma/seslenme kıvamına taşır. Yine namaz, huşu ile icra edildiğinde insanı zaman ve mekân ötesiyle doğrudan iletişime sokabilecek bir ibadettir. (Izutsu, ts., s. 224). Şu halde namaz, evren ve insan bu manada birliktedir. Suyun, yaratılışın mayasını oluşturması (Enbiyâ, 21/30), kiri gidermesi konusunda da insan ve evren birliktedir. Namazın günahları giderme konusunda suya benzetilmesi; su, evren, kir, insan ve günah ilişkisine işaret etmektedir. (Gazâlî, ts., I/147). Namaz vaktinin girip girmediğini herkesin tespit etme imkânı yoktur. Namaz vaktinin girdiğini duyurmak için on dört asrı aşkın bir süredir dünyanın her yerinde okunan ezan, İslâm’ın sembolüdür. Aşağıdaki başlıkta bu konuda bilgi vermeye çalışacağız.

4. EZAN VE NAMAZ VAKİTLERİ

Ezan sözlükte “bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilân etmek” manalarına gelir. Terim olarak ezan, farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel bir şekilde mü’minlere duyurmayı ifade eder. (Sâbûnî, 2010, I/446). Aynı kökten gelen *müezzin* “ezan okuyan kimse” *mü’zene* de “ezan okunan yer” (minare) demektir (İbn Manzûr, 1990, “ezan” mad.). “Bildiri, i’lâm” manasında ezan kelimesi Kur’ân’da bir defa (Tevbe, 9/3) geçmektedir. Terim anlamında ezana, iki ayette nidâ kökünün türevleriyle beraber (Mâide, 5/8; Cuma, 62/9) işaret edilmiştir. *Ezan*, sözlük anlamında ve çeşitli fiil sığılarıyla yedi ayette (bkz. Bakara, 2/279, A’râf 7/167, Hac 22/27), müezzin de “çağırıcı, tellal” anlamında iki ayette (A’râf, 7/44, Yusuf, 12/70) yer almaktadır. (Abdûlbâkî, 1982, “ezan” mad.). Her şeyi yaratan, dünya hayatının devamını sağlayan, bütün ihtiyaçların cevabı olan ve hesap gününde herkesin karşısına çıkacağı Allah Te’âlâ, ezanla dünyanın her yerinde insanları günde beş vakit huzuruna çağırılmaktadır. Namaz vakitlerini ilan eden ezana bu açıdan da bakılması gerekir. Ezanın okunmadığı bir ülkede namaz kılan birisinin özel çabalarla namaz vakitlerini takip etmesi gerekir. Ezan aynı zamanda Müslümanların bağımsızlığının sembolüdür. Tevhidin esasıdır. Ezanı bir de bu zaviyeden görmek ve değerlendirmek icap etmektedir. Nitekim milli şairimiz Mehmet Akif, bu hususu “Bu ezanlar ki, şehadetleri dinin temeli- Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli” mısralarıyla ifade etmiştir.

Namaz, Mekke döneminde farz kılındığı halde, Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretine kadar namaz vakitlerini insanlara duyurmak için bir yol düşünülmemiştir. Medine döneminde ise başlangıçta sokaklarda “es-salâh es-salâh/namaz namaza” diye çağrıda bulunulmuş, ancak yeterli

görülmemiştir. Namaz vaktinin geldiğini haber veren daha güçlü bir işarete ihtiyaç duyulduğu çok açıksa da, sunulan teklifler kabul görmemiştir. İşte bu sırada ashaptan Abdullah b. Zeyd b. Salebe Hz. Peygamber'e gelerek rüyasında kendisine ezan öğretildiğini haber vermiştir. Bundan sonra Hz. Peygamber'in emri ve öğretisi üzerine Hz. Bilal vakitlerin girmesi ile ezan okumaya başlamıştır. Bu arada Hz. Ömer de Abdullah'ın rüyasını gördüğünü, fakat haber vermekte geciktiğini Hz. Peygamber'e nakletmiştir. Mana ve muhteva bakımından ezan, hem namaz hem de İslâm için bir semboldür. Ezan vasıtasıyla bir taraftan Müslümanlar vakitleri takip etmekte, namaza çağrılmaktadır. Diğer taraftan, günde beş vakit Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğu ve asıl kurtuluşun ahiret mutluluğunda bulunduğu şeklindeki İslâm'ın üç temel ilkesi, aleni bir şekilde duyurulmaktadır. Yer kürenin güneş karşısındaki konumu ve kendi çevresinde dönüşü ile namaz vakitlerinin olduğu düşünüldüğünde Müslümanların meskûn olduğu her noktada günde beş vakit okunan ezanın kesintisiz devam ettiği, bu ilahi mesajın günün her anında yeryüzünden yükseldiği anlaşılmaktadır. (Çetin, 1995, XII/36-38). Bu aynı zamanda namaz vakitlerinin ve namaz ibadetinin yeryüzünde daima var olduğunu göstermektedir.

Tarihimizde ezanların makamları ile vakitler arasında da bir ilişki düşünülmüş ve gözetilmiştir. Ancak konumuz makamlar olmadığı için, her vaktin kendisine ait karakterini ve önemini belirtmek için sadece vakitlerle ilgili makamlara işaret edilecektir. Farklı vakitlerin ezanı birden fazla makam ile okunabilse de genellikle Sabah ezanı Saba, öğle ezanı Rast, ikinci ezanı Hicaz, akşam ezanı Segâh ve yatsı ezanı Uşşak makamında okunur.¹ Bu durum ezan, makam ve vakitler arasında oluşan ahenk ile vakitlerle meydana gelen değişimin musiki ile icrası olarak değerlendirilebilir. Vakitlere münhasır makamlarla insan, adeta idrak edilen vakitle meydana gelen değişimin sunduğu mesajı anlamaya ve bu şuurla namazı eda etmeye hazırlanmaktadır. Dolayısıyla ezan vasıtasıyla yayılan sesin kâinat kitabındaki ayetler gibi hakikate davet etmesi, namaz vakitlerinin evrenle ilişkisini anlatması bakımından önemlidir.

5. EVRENSEL ÖLÇEKLER

“Güneş, ziyâ, nûr, ay, gölge, mizan, menazil, gece gündüz ve hesap” gibi kavramlar vakitlerin belirlenmesinde öne çıkan kavramlardır. Kur’ân bunların hepsine işaret etmektedir. (En’âm, 6/96; Yûnus, 10/5; Furkân,

¹<http://blog.milliyet.com.tr/ezan-in-her-vakit-farkli-bir-makamdan-okundugunu-biliyor-muydunuz-/Blog/?BlogNo=422725>

25/45-47, 61; Kasas, 28/71-73; Rahmân, 55/7-9; Hadîd, 57/25; Şems, 91/1-4). Kur'ân'ın koyduğu ölçeklerin evrenselliği, namaz vakitlerinin evren ile ilişkisi, kutuplar ve ekvatorda namaz vakitleri konunun merkezinde olan başlıklardır. Vakıtların hesabı için (Yunus, 10/5) bize ulaşan güneş ışığının esas alındığı belirtilmektedir. Güneş ışınları her gün 360 derecelik bir çember üzerinde hareket etmektedir. Güneş tepe noktasına varıp oradan geçtiği var sayılan meridyenin tam üstüne geldiğinde, güneş ışınları günün en büyük açısını yapar ve gölgeler en kısa boya gelir. Buna *feyu'z-zevâl/zeval gölgesi* denir. Güneşin batı tarafına kaymasıyla birlikte öğle vakti girer. Bu saatten sonra güneş sürekli alçalır ve batı ufkuna doğru yaklaşır. Konu ile ilgili yapılan açıklamalar, günlük vakitlerin, güneş ışınlarının yer ile yaptığı açılara göre oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Allah'ın gecenin göstergesini kaldırdığı, aydınlatmayı gündüzün göstergesi yaptığı, güneşi gecenin ve gündüzün göstergesi olmaktan çıkardığı (İsrâ, 17/12), güneşsiz gündüzlerin güneşli gecelerin olmasına imkân verdiği, doğru hesap yapmanın önemi ve güneşte bulunan ziyanın hesap yapmaya yarayan güneş ışını olduğu şeklindeki açıklamalar dikkat çekicidir. Zira Kur'ân, ziyanın olmaması durumunda gecenin sürüp gideceğini (Kasas, 28/71) haber vermektedir. (Bkz. Zamahşerî, ts., III/465; Râzî, 2009, XX/132,133; Kurtubî, 1988, VIII/198; Ebu's-Su'ûd, 2010, XVII/2930; Reşid Rıza, 2011, XI/264).

Ayrıca, gölgelerin dünyanın her yerinde, özellikle kutuplar ve ekvatorda, vakit belirlemede kullanıldığını Kur'ân'dan referanslar vererek inceleyen Bayındır'a ait araştırmalar dikkat çekicidir. Bu araştırmalarda güneşsiz gündüzler ve güneşli gecelerin yalnız 66 derece 33 saniye enleminden başlayarak kutuplara kadar görülmekte olduğundan, etkisinin 45 derece enlemine kadar indiğinden bahsedilmektedir. Bu sebeple 66 derece 33 saniye enlemine *salât dönencesi* demenin gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Gölge boyuna, dünyanın eksen eğikliğine ve güneşin geliş açılarının namaz vakitlerini belirlemedeki önemine ayrıca vurgu yapılmaktadır. Dünyanın beşik gibi yaratılması ile 45 derece enleminin yukarısında yazın güneşli gecelerin (Beyaz geceler), kışın da güneşsiz gündüzlerin oluştuğuna işaret edilen çalışmada, Şems, 1-4. ayetlerin ışığında kutup bölgelerinde güneşin doğmadığı günlerde yalnızca duhasının görüldüğüne, güneşli gecelerde duhanın örtüldüğüne işaret edilmektedir. Furkan, 45-47. ayetler ışığında yapılan açıklamada gölgenin gece anlamına da geleceğine dikkat çekilmektedir.² Mezkûr ayete göre, gece dünyanın gölgesi tarafı, gölgenin

² Bayındır, Abdülaziz, *Ekvator'dan Kutuplara Namaz ve Oruç Vakitleri*, www.suleymaniyevakfi.org/...ve.../ekvator'dan-kutuplara-namaz-ve-oruc-vakitleri.

uzaması da gecelerin uzaması olarak açıklanmaktadır. En'âm, 96, Kasas, 73. ayetlerde “Allah, geceyi sakinleşme zamanı yaptığını” beyan etmektedir. Allah'ın “güneşin ziyası için menaziller takdir ettiği” (Yunus 10/5) ayetin beyanı ile belirtilmiştir. Söz konusu ayete göre “Allah'ın, güneş ışınlarının geliş zamanlarını ve yerlerini değişmez ölçülere bağladığına” dikkat çekilmiştir. Öyleyse ayette geçen *menazil*, güneş ışınlarının farklı zamanlardaki geliş yerleri ve açıları demektir. Ayrıca vakti, namazın olmazsa olmaz şartı sayan Allah'ın, dünyanın önemli bir bölümünde vakitleri oluşturmaması, akla, naslara ve hayatın gerçeklerine aykırı bir durumdur. Bu nedenle de Kur'ân'ın koyduğu ölçülere uyulursa, salat dönencesinde namaz vakitlerini, yerel ölçülere göre belirlemenin önünde hiçbir engelin olmadığı konusunda yapılan uyarıların önemli olduğuna inanmaktayız. (Bkz. Zamahşerî, ts., II/348; Ebu's-Su'ûd, 2010, IV/196-197; Reşid Rıza, 2011, XI/264.

6. NAMAZ VAKİTLERİ, ÂLEMDE BULUNAN HER ŞEYİN BEŞ MERTEBE GEÇİRDİĞİNİ BİLDİRMEKTEDİR

Her namaz vakti bir inkılabın başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Vakitlerle aşamaları belirlenen günlük zaman diliminin mevsimler, insan hayatı ve uhrevi hayat ile olan ilişkisi, büyük değişimleri ifade etmektedir. Vakitlerle günde beş defa insana dünya hayatının, insan ömrünün ve uhrevi hayatın kesitleri yaşatılmaktadır. Beş mertebe, ister insan ister insan dışındaki canlı ve bitki olsun âlemde mevcut her varlık için söz konusudur. (Râzî, 2009, XI, 24). Râzî de, ruhun sürekli olarak bir halden diğer bir hale, noksanlıktan olgunluğa doğru terakki ettiğini ifade etmektedir. (Yazır, 1971, I/53; IV/2323-2328). Kur'ân incelendiğinde de insana yapılan hitapların aşamalarında da bir takım mertebelerin söz konusu olduğu açıktır. Fiziki yapıyı ifade eden ayetler, biyolojik olarak aynı aşamaları ortaya koymaktadır. Kur'ân'ın emrettiği okuyuş sayesinde namaz vakitlerinin evrende geçerli olan bütün disiplinlerle ilişki içinde olduğu görülmektedir.

6.1. Hudus ve Vücuda Duhul Mertebesi

Bu mertebe, meydana gelme ve varlık âlemine giriş demektir. *Fecir*, varlığın ve zamanın varlık ortamına çıkışı olarak ifade edilebilir. Dilciler bir şeyin bir şeyi yarmasına *fecir* denildiğini ifade etmişlerdir. (Zâvî, ts. III/450). Güneşin doğuşuna kadar geçen süre ilkbahardan önceki zamana, insanın ana rahmine düştüğü zamanına, göklerin ve yerlerin yaratılış evrelerinden birinci evresine benzediğine dair yorumlar yapılmıştır. İkinci sabah anlamında haşrın sabahından, kışın ve berzahın baharından bahseden yorumlar da bu

noktada dikkate değerdir. (Nursî, 2011, s. 46). *Fecir*, insanın doğup büyüüp gelişme çağı diye de ifade edilmektedir. (Râzî, 1971, XI/23-25). Buna *neşv ü nema mertebesi* denilir. Sabah, duhâ/kuşlukla neşv ü nema bulma yolunda öğle vaktine kadar gelişmesine, güçlenmesine devam ederek peyderpey yükselir. Nuru kuvvetlenir, harareti artar. Nihayet semanın ortasına gelir. Bu noktada güneş duraklama mertebesine girmiş, öğle vakti gelmiştir.

Güneşin doğduğu sıradaki hali insanın doğumuna benzer. İnsan da dokuz aylık bir bekleyişin ardından doğumla gerçekleşen bir aydınlığa kavuşur. Güneş doğmaya başlarken, gece karanlığının gidip ışığın meydana gelmesi; adeta ölüm demek olan uykunun giderek yeniden doğuş demek olan uyanıklığın meydana gelmesi sebebiyle Allah'ın, gerçekleşen büyük nimete bir şükür olsun diye sabah namazını farz kıldığı yönünde yorumlar yapılmıştır. Doğum anından bulûğ çağına kadar olan süre, her şeyin küçüğü, bir iş yapamama dönemi, doğmak gibi manalar *tıfil* kelimesinin ifade ettiği manalardan bazılarıdır. (el-İsfahânî, ts., 305; İbn Manzûr, 1990, “t-f-l” mad.). Bitkilerin ve hayvanların da böyle bir doğuşu yaşadıkları evrenden okunabilmektedir. (Yazır, 1971, II/1449).

Tohumların ana rahmi görevi gören toprağa atılmalarını takiben yağın yağmurla işlemeye başlayan süreç, tohumun toprağın altında harekete geçirilip toprağın yarılması ile filizlenmesi (Abese, 80/25-32) şeklinde bir doğumu gerçekleştirmektedir. Güneşin, insanın ve bitkilerin doğuşu hep aynı kanuna ve güzelliğe tabidir. Kur'ân'ın bütünlüğü içinde *fecir*, ağırlıklı olarak karanlıktan aydınlığa ve geceden gündüze çıkışın ilk vakitleridir. (Bintu's-Şâti', 1986, s. 120-122). Bu vakit varlığın, varlık sahnesine çıkışı ile bereketi, bolluğu, sevinci ifade ettiği kadar muhalefet, yalan söylemek, gerçekleşmemek, isyan etmek, fasıklık yapmak manalarını da ifade etmektedir. (Zâvî, ts., III/450). Kur'ân, insanın ana rahmi gibi karanlık bir yerden dünyaya gelişinden, *tıfl/yeni doğan çocuktan* haber vermektedir. (el-İsfahânî, ts., s. 305; İbn Manzûr, 1990, “t-f-l” mad.). Güneşin *fecir* ile başlayan hareketi insanda *tıfl/doğum* ile başlar. Güneş *duha/kuşluk* vaktine doğru hareket ederken insan da *mehd/ana kucığı, beşik* (Râzî, 2009, XXVIII/16-17; Beydâvî, ts., II/96, 139), *sağır/küçük* (el-İsfahânî, s. 281-282; Tabâtabâî, 1417, XIII/81; Yazır, 1971, V/3175), *sabi/çocukluk* mertebelerinden geçer. Güneşin fecirle başlayan hareketi nasıl mekânlara göre rölatif ise, insanın doğumu ile başlayan yolculuğundaki hareketi de *tıfl, mehd, sağır, sabilik* dönemlerinde insandan insana göre rölatiftir. Güneşi ifade eden *şems* kelimesi, Kur'ân'da otuz üç ayette geçmektedir. Bu ayetlerde güneşin yaratılışından, hareket halinde oluşundan, vakti bildirme vasıtası oluşundan, Allah'ın emri ile hareket edişinden, enerji ve ışığın

kaynağı oluşundan, namaz vakitlerini belirleyici oluşundan, doğup batışından ve kıyamet yaşanırken dıruluşünden bahsedilmektedir. (bkz. Abdalbâkî, 1982, “şems” mad). Kaynaklarda “şems”/güneşin, gökyüzünün gözü olduğu yönünde verilen manalar (el-İsfahânî, ts., s. 267; İbn Manzûr, 1990, “Şems” mad.), bize insanın doğumunu ifade eden “dünyaya gözlerini açtı” tabirinin güneşin fecir hareketiyle dünyaya gözlerini açmış olmasıyla aynı misyon ve vizyonu paylaştıklarını düşündürmektedir. Her ikisi de dünyayı aydınlatacak, Yaratıcının emrine ve çizdiği rotaya göre hareket edecek, hayatı ve dünyayı imar edecektir.

İsrâ, 78. ayette geçen *fecir* kelimesi sabah namazının (Râzî, 2009, VI/126, 127; Kurtubî, 1988, XX/27; Yazır, 1971, V/3194) vaktine delil gösterilmiştir. (İbn Kuteybe, 1978, 340; Râzî, 2009, VI/125; XXI/22). Sabah namazının vakti, ikinci fecrin doğmasından güneşin doğmasına kadar olan müddettir. Bununla sabah vakti gerçekten girmiş olur. Bundan önce, gökte iki tarafı karanlık uzun bir çizgi şeklinde beliren beyazlık kısa bir zaman sonra kaybolur. Onu, bir karanlık takip eder. İşte bundan sonra ikinci fecir meydana gelir. Sabah namazının vakti olan *fecr-i sadık*; güneşin hareketi ile yeryüzünü karanlıktan aydınlığa çıkarıp gülümseten, uykudan hayata döndüren, iyilik, çeşitli yollar vasıtasıyla gerçekleşen akış (İbn Kuteybe, 1978, s. 74-75; Râzî, 2009, V/92-96; Yazır, 1971, I/626, 671-672), somut ve soyut yolların fark edildiği vakit, dünyevi ve uhrevi kazanımlara startın verildiği vakit (Kalın, 2005, s. 145), oruca ve namaza başlama vakti olarak açıklanmaktadır. Kur’ân’da bu ifade beş yerde geçmektedir. (Bakara, 2/187; İsrâ, 17/78; Nûr, 24/58; Fecr, 89/1; Kadr, 97/5).

Birinci fecre, sabahın gerçekten girmesini göstermediği için yalancı fecir anlamına gelen *fecr-i kâzib* denilmiştir. Bu fecir, gece hükmünde kabul edilmiştir. Dolayısıyla bununla ne yatsı vakti çıkmış ne de sabah vakti girmiş olur. Birinci fecir esnasında oruç tutacak olan kimsenin yiyip içmesinde bir sakınca görülmemiştir. (Bakara, 2/187; Bilmen, 1970, s. 113). Fecr-i kâzibin hamile bir kadının doğum sancılarına benzediği de düşünülebilir. Henüz çocuk ortada yoktur. Ancak doğum sancısıyla ana karnındaki yaratılış programını tamamlayarak dünyaya, oradan da ebedi âleme doğru yolculuk fiilen başlamıştır. Geceyi gündüze bürüyen Kudret, fecir hareketiyle zifiri karanlıklardan güneşi tedricen dünyayı aydınlattmaya, insan hayatını tanzim etmeğe memur kılmaktadır. Tanenin toprağı, civcivin yumurtayı yarıp çıkmasında da, tıpkı güneşin sabah namazının vaktini belirlerken yaşadığı merteye yaşanmaktadır. Horozun namaz vakitlerindeki ötüşü oldukça büyüleyici değil midir? Kim bilir sabah namazının vaktini haber veren bizim fark edemediğimiz nice muhbir-i sadıklar, fecri sadığa eşlik

etmektedir.

6.2. Tavakkuf/Bekleme ve Duraklama Mertebesi

Bekleme ve durma safhası, bir şeyin artıp eksilmeden olgunlaşması demektir. (Râzî, 2009, XI/24-25). Çünkü güneş öğle vaktinde kıvamına ulaşma yolunda git gide yükselir. Işıklar güçlenir ve gökyüzünün ortasına varıncaya kadar sıcaklığı iyice hissedilir. İşte güneş bu noktada bir saat kadar yürür ve ufka doğru inmeğe başlar. Tepe noktasına varınca, oradan geçtiği var sayılan meridyenin tam üstüne gelir. İşte o anda güneş ışınları günün en büyük açısını yapar ve gölgeler en kısa boya gelir. Buna *feyu'z-zevâl/zeval gölgesi* denir. Güneşin batı tarafına kaymasıyla birlikte öğle vakti girer. Böylece ikindiye kadar hemen hissedilmeyen noksanlıklar belirir. Bu noktadan sonra güneş için artık zahirde olmasa da batında bir takım zayıflamalar ve inişler söz konusudur. Dolayısıyla zamanın işareti her şeyi ile açığa çıkmıştır. Yolculuğunda hedefine ulaşip inişe geçmiştir. Bu, güneşin kâinatla iş birliği yaptığı devrelerin en verimlisidir. Güneş gökte iyice yükselip de inmeye yüz tutunca, birbirine zıt olan ulvi ve süfli kütlelerin zıt hallerini birinden diğerine çevirmeye kadir olan Allah'a tazim için öğle namazının farz kılındığı şeklinde yapılan açıklamalar pek mühimdir. Öğle vakti ile gençliğin kemali, yaz mevsiminin ortası arasında aklen bir benzerlik düşünülebilir. Nitekim insan da doğar ve bir müddet neşv ü nema devresi yaşayarak *devr-i tevakkuf/duraklama* devrine ulaşır. Bir müddet artıp eksilmeyerek sıfat-ı kemalî üzere kalır. Bu müddete *sinn-i şebâb/gençlik yaşı*, "*devr-i tavakkuf*" denilir. (Yazır, 1971, II/1449). Bu devrede güneş için de insan için de artıp eksilme söz konusu olmadan her ikisi de kemal sıfatı üzere kalır. Dünya işlerinin ve meşguliyetin yoğun zamanında yapılan kaylûle, tevakkufun pratiği sayılmalıdır. İşte böyle bir aşamada Zeval Bulmayan'ın huzurunda her şeyin zeval bulması, boyun bükmesi, acziyetini ifade ve idrak etmesi öğle namazı ile gerçekleşmektedir.

Araplar, gençliğinin ve kuvvetinin doruk noktasına ulaşan kişi için *eşudd* kelimesini kullanır. (Râzî, 2009, XVIII/89). Güneşin *zuhr/öğle* vaktini belirleme kıvamı, insanın *eşudd* (Yusuf, 12/22; Kehf, 18/82; Kasas, 28/14) mertebesine ulaşması ile benzerlik arz eder. Kur'ân, *eşudd* kelimesi ile insanın, *zuhr* kelimesi ile de güneşin güçlenmesine, sağlam ve olgunluğa ulaşmasına işaret etmektedir. *Eşudd*, terim olarak kişinin tecrübe ve olgunluğa ulaşması demektir. (el-İsfahânî, ts., s. 256). Mezkûr ayetlerde *yetim* kelimesi ile birlikte geçmekte ve yetimliğin sona erdiği sınırı bildirmektedir. Ayrıca *eşudd* kelimesiyle (Hac, 22/5) insanın kuvvet, akıl ve temyiz melekesi gibi birçok alanda gelişmesine dair açıklamalar ve biyolojik-pedagojik bir sürecin olgunluk dönemini ifade edişi, güneşin öğle

vaktindeki kıvamını hatırlatmaktadır. (Râzî, 2009, XXIII/9). Sözü edilen son ayette kelimenin çoğul olarak yer alması (Hac, 22/5) bu hususu destekleyen etimolojik bir karinedir. Kısaca öğle vaktinin güneşin evrende gelişme yolunda doruğa ulaşp, varlığın her çeşidi ile benzerliği düşünülebilecek bir vakit olduğu söylenebilir. Esasen kozmik anlamdaki bu olay, günlük hayatın sosyolojik, biyolojik, psikolojik ekonomik vb. yönlerinin tamamını kuşatmaktadır. (Yazır, 1971, I/186-190). Bütün bunlardan yola çıkarak günlük yaşamda fiziki ve biyolojik yapıların öğle vaktindeki birlikteliğinin psikolojik, sosyolojik ve ekonomik yapıları da etkilediğini söylemek mümkün olabilir.

7. KÜHÛLET / OLGUNLUK MERTEBESİ

İkinci namazının vakti, öğle namazı vaktinin çıkmasıyla başlayıp güneşin batacağı zamana kadardır. Güneşin öğle namazı vaktinde geldiği noktadan sonra, zahirde olmasa da batında bir takım zayıflamaların ve inişlerin olduğuna işaret edilmektedir. Yani güneş, öğle namazının vakti ile yolculuğundaki hedefe ulaşp inişe geçmiştir. Güneşin en yüksek noktasına vardıktan sonra, aşağı doğru inmeye başlayıp olgunluk merhalesine gelmesi, yani kendisinde bir takım gizli noksanlıkların belirmeye başlaması ardından bu olgunluk döneminin de bitip ihtiyarlık döneminin başlamasıyla, Yaratıcı Kudret ikinci namazını farz kılmıştır. Bu vakit, İmam Şafii'nin her şeyin gölgesinin kendi varlığının iki katına ulaştığı vakit diye tarif ettiği vakittir. Bu vakitten itibaren güneşteki zayıflamalar açıktan açığa görülmektedir. Şafii, öğle namazından ikindiye kadarki zamanda her şeyin gölgesinin ancak kendisinin boyu kadar olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra kısa bir zamanda gölgeler iki misli olur. Yani bir şeyin gölgesinin kendi boyu kadar olduğu zamandan itibaren, güneşte bir takım noksanlıkların apaçık belireceği merhaleye girilmiştir. (Râzî, 2009, XI/23-25).

İsra, 78. ayette geçen *dulûku 'ş-şems* terkinin, hem öğle ve hem de ikinci vaktine işaret ettiği açıklamalarda *duluk* kelimesi ayrıca, göğün ortasından batıya doğru kayışı, gündüzün yarılanmasından sonraki zamanı da ifade etmektedir. (Râzî, 2009, VI/125; XXI/22). Hûd, 114. ayette “gündüzün iki tarafında dosdoğru namaz kıl” emrinde geçen “gündüzün iki tarafı” ifadesinin “gündüzün iki ucunda yer alan iki vakti” (sabah namazı ile ikinci namazının vakitlerini) ve farziyetini gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca Tâhâ, 130. ayetteki “güneşin batmasından evvel” terkinin de, ikinci namazının vaktine işaret ettiği belirtilmektedir. Dolayısıyla *asr* kelimesinin ifade ettiği birçok mana içinde, ikinci namazının vaktini bildirmekte olduğu yönünde yapılan açıklamalar bu itibarla dikkat çekmektedir. (Ferâhidî, 1988 I/293-297; Zeccâc, 1988, V/359; Cevherî, 306, II/749; İsfahânî, ts., s. 336; Râzî,

2009, XXXII/80; Kurtubî, 1988, XX/122; İbn Kayyim el-Cevziyye, 1988, s. 114; İbn Kesîr, 1969, IV/547; Beydâvî, ts., II/617; Zebîdî, 1306, III/403, 405; Yazır, 1971, IX/6067; Tabâtabî, 1417, XX/335, 356; Bintu's-Şâtî, 1986, II/77-81).

Asr kelimesinin özellikle güneşin kızarmasına kadar süren ikinci vaktini ifade etmesi, Hud, 114. ayette geçen *taraf* kelimesi ile Kaf, 39. ayette geçen *kable'l-ğurûb* terkinin de ikinci vaktini bildirmekte olduğu şeklindeki açıklamaları desteklemektedir. (Râzî, 2009, VI/125; XVIII/58-59). Zira güneşin kızarması bir sabahleyin bir de ikinci vakti ile müşahade edilen bir tecrübedir. Ayrıca *asr* kelimesinin tecrübe, insan ömrü, insan fiillerini içeren zaman manalarını içerdiği şeklindeki açıklamalar da, söz konusu ayetlerde geçen *taraf* kelimesi ile *kablel ğurub* terkinin bildirdiği manalar ile örtüşmektedir. (Zebîdî, 1306, III/403-405; İbn Manzûr, 1990, “Asr” mad.; Yazır, 1971, IX/6067-6069).

Akşam vaktinin yaklaşması, güneşin batacağının ve gecenin yaklaştığının işaretini vermektedir. İkinci vakti güz vakti gibi mahzuniyeti, ahir zamanı, ihtiyarlık belirtilerini, günlük işlerin neticelenme zamanını, güneşin hareket ve görüntüsü ile her şeyin geçici olduğunu hatırlatır. Bu atmosferde, bilinçli bir halde Geçici Olmayan'ın huzuruna varıp ona iltica ve niyaz ile ebedi rahmetine el açmayı ihtar etmektedir. İnsan ömründe biyolojik ölçek olarak Kur'an'ın zikrettiği *kehl* kelimesi ile ikinci vaktini bildiren asrın paralellik arz ettiği söylenebilir. Zira *kehl* saçın ağarması ve yaşlanmak manalarına gelmektedir. (el-İsfahânî, ts., s. 442). Güneşin ikinci vaktini belirleyen yapısı ve kehl vesilesiyle insan biyolojisindeki tezahür benzeşmektedir. Çünkü kehl ile insan biyolojisi inişe geçmekte, zayıflama başlamaktadır. Bitkiler ve hayvanlar âleminin de yapısal özelliklerine göre aynı vakti yaşadığına dikkat çekilmektedir. (Râzî, 2009, VIII/46; XXVIII/15, 16; İbn Manzûr, 1990, “Asr” ve “Kehl” mad.).

8. ŞEYHUHAT/İHTİYARLIK MERTEBESİ

İkindiden itibaren akşam vaktine yönelirken güneşteki noksanlıklar iyice belirmeye başlar. Işığı ve ısıyı iyice zayıflar. Batıncaya kadar da bu noksanlıklar artar. Güneşin gurubunu takip eden mağrib akşam vaktidir. Bu vaktin kuşattığı sürede şafak denilen kızılık veya beyazlık, batı ufkunda yatsı vaktine kadar devam eder. (Râzî, 2009, VI/124; Yazır, 1971, VI/3808). Araplar, güneşin batış zamanını parçalara ayırıp her batışında güneşin bir parçasının gittiğini düşünmüşlerdir. *Ğurûb* da gözyaşının aktığı yer olarak anlaşılmıştır. *Şems* kelimesinin gökyüzünün gözü, *mağrib* kelimesinin de güneşin azar azar zayıflaması şeklinde açıklanması ile ihtiyarlık arasında

ilginç bir benzerlik bulunmaktadır. (el-İsfahânî, ts., 267; İbn Manzûr, 1990, “Şems” mad.).

Ğarb kelimesinin türevleri arasında yaygın olan manalardan birisi de vatanı terk etmek, gurbete gitmektir. Güneş de *mağrib* yahut *gurûb* ile gurbete gitmiş olur. Güneş, batmak için hedefine yöneldiğinde, parçaları eksilerek vatanını terk etmektedir. Dolayısıyla güneşin batışı tedrici bir plan dâhilinde gerçekleşmektedir. Nitekim Kur’ân’da ihtiyarlığa işaret eden ayetler (Yâsîn, 36/68) incelendiğinde, güneş batarken tespit edilen noksanlıkların aynı kanunun farklı tezahürleri olduğu açıkça görülecektir.

Mağrib/akşam vakti, güz mevsiminin sonunda mahlûkatın çoğunun gurubunu, insanın vefatını, kıyamet başlarken dünyanın harap oluşunu yansıtarak insanı uyaran bir mesaj vermektedir. Ayrıca akşam vakti, mevsim itibariyle yazın bitip tükendiğini, fiilen güzün gelip çatıldığını ve kışın haberini verirken, insana ölümü ve kefeni hatırlatmakta, güneşin gitmesi ile hayat lambasının sönmeye zamanının geldiği haber vermektedir. (Nursî, 2011, s. 48). İşte bu düşüncelerle tüm bu değişimleri gerçekleştiren iradenin huzuruna varma bilincinin arttığı vakitte acziyeti idrak edip ömür sermayesinin bitmek üzere olduğu farkındalığıyla el açmak, ihtiyarlıkla diğer bir ifade ile akşam vaktiyle sunulan bir lütuf olarak değerlendirilmelidir. Kur’an, akşam vaktini ifade eden ayetlere oldukça geniş yer vermektedir. *Mağrib/akşam vaktini* ifade eden *mesâ’* (Ferâhidî, 1988, VII/322; Zebidî, 1306, X/343; Yazır, 1971, VI/3808), esîl (Furkân, 25/5, Ahzâb, 33/42, Fetih, 48/9, İnsân 76/25) ve âsâl (A râf, 7/205, Ra’d 13/15, Nûr, 24/36) gibi kelimelerin günün sonunu bildirdiği yönündeki açıklamalar bunlardan bazılarıdır. (İbn Kuteybe, 1978, s. 176, 351).

Mesâ’ kelimesi, güneşin batışıyla ilgili vakit olduğu için, bu vaktin tespit ve ifadesinde güneşin batışı dışlanamaz. Bu yüzden yukarda zikredilen *ğarb* ve *mağrib* gibi güneşin hedefini ve kaybolma anını belirleyen kelimelere işaret etmek gerekmektedir. Rahman, 17. ayette geçen *mağribeyn* kelimesini dilciler, yaz ve kış mevsimlerinde güneşin battığı iki farklı nokta olarak açıklamışlardır. Bu iki nokta güneşin battığı en yakın ve en uzak iki noktadır ki, aralarında güneşin yüz seksen batış noktası vardır. (Ferâhidî, 1988, IV/410; Cevherî, 1306, I/192). Şu halde insan ömrünün uzamasıyla bedeninde meydana gelen değişikliğe işaret eden Yasîn, 68. ayete bu zaviyeden bakıldığında beli bükülen yahut yatağa düşmüş ihtiyarın ışık ve ısısından her an bir şeyler kaybeden güneşi temsil ettiğini değerlendirebiliriz. Akşam namazının bu vakitte farz kılınmasının hikmetini düşünen Müslüman, işini karanlığa bırakmama gayretiyle işini vaktinde tamamlama ve günü kârlı kapatma idrakiyle dünyanın faniliğini sağlıklı okumalıdır.

Biyolojik anlamda, her insanın ömrünün son vakitleri yahut yaşlılık dönemi ğurubtur. Yine sosyolojik anlamda, toplumların ve medeniyetlerin; iktisadi anlamda da ekonominin zayıflaması birer ğurubdur. Günün bitmek üzere olduğunu haber veren ğurûb, Kur'ân'ın insan biyolojisi için belirlediği *şeyh* kelimesi ile aynı keyfiyeti paylaşır. Zira *şeyh*, kendisinde yaşlılığın belirip, saç ağarması ortaya çıkan kimsedir. Ayrıca ilmi ve tecrübesi ilerleyen insan için şeyh denilmesi, kelimenin شجرة الشيوخ /yaşlılık ağacı (el-İsfahânî, ts., 270; İbn Manzûr, 1990, “Şeyh” mad.) anlamındaki kullanımı, varlığın her kesimini ve onlarla ilgili kullanımını göstermektedir. Hûd, 72. ayette geçen *şeyh* kelimesi, cinsel yönden son derece zayıf bir halde olmayı bildirmektedir. Mü'min, 67. ayette geçen *eşudd* kelimesinin siyakında *şeyh* kelimesi, ömrünün son devresine varan insanı anlatmaktadır. Yusûf, 78. ayette *şeyh* kelimesi biyolojik duruma bağlı olarak, psikolojik açıdan teselliye muhtaç olunan dönemi ortaya koymaktadır. (İbn Kesîr, 1978, II/486). Ğurûbla başlayan karanlık, insanları evlerine, diğer canlıları da yuvalarına sevk etmektedir. Korku ve tedirginliğin sinyalleri verilmeye başlanmıştır. Gözün görme gücüne *şeyhte* biyolojik zayıflık arız olurken, *ğurûb* gençleri de *şeyh* mertebesine taşımaktadır. Denilebilir ki, şeyhle *ğurûb* aynı değişimleri paylaşmaktadır.

9. ÖLÜM VE SONRASI

Dünyayı kuşatan karanlık gündüzün aydınlığını örtmüştür. Artık gündüzden bir eser kalmamıştır. Süratle guruba doğru yönelen güneşin gurutpan sonra, batı ufkunda şafak denilen bazı izleri kalır. Yatsı namazının vaktini belirleyen bu izlerin kaybolması ile güneş, sanki âlemde mevcut değilmiş gibi bir hale gelir. Bu aşamadan sonra güneşin batması, insanın ölümüne benzer. Aynen gündüz gibi insan da ölünce karanlık kabre girmekte, onun eseri de unutulma yolunu tutmaktadır. İnsan hayatının sona erişine benzer şekilde bir gün dünyanın da kıyametle ölümü yaşayacağı ayetlerde yeminle ihtar edilen bir vakadır. Kur'ân'ın müjdesine göre, bu hakikati idrak eden insanın ahiret hayatı, ertesi günün sabahı ile daha mamur olacaktır. Bu idrak, müstakbel karanlığa azık hazırlamayı da insana dikte etmektedir. İşte yatsı vakti son olarak bu bilinçle böyle bir azığa yönelip hazırlık yapmayı, bütün bu değişim ve inkılapları yapanın kudret ve azametine teslim olmayı (Nûr, 24/44), dünyevi ve uhrevi karanlıklardan Allah'a sığınmayı beraberinde getirmektedir. Kur'ân Nûr, 58. ayette 'işâ' kelimesini *salat* kelimesi ile birlikte صلاة العشاء şeklinde yatsı namazına münhasır olarak kullanmaktadır. Şafak yahut batı ufkundaki kızılığın kaybolması yatsı vaktinin girişini (Zâvî, ts., II/732; Yazır, 1971, VI/3808); fecir kelimesinin belirlediği vakit ise sona erişini ifade etmektedir. (Râzî,

2009, VI/124; Yazır, 1971, VI/3808). Söz konusu terkinin bildirdiği vakit, akşam namazından sonra güneşin kaybolması anında girer ki, bu, yatsı namazının vaktinin girdiğini bildirir. (el-İsfahânî, ts., s. 335,336; Zebîdî, 1306, X/343).

Gecenin uyku ve dinlenme zamanı olarak tanıtılıp programın buna göre işleyişi, uykunun ölüme benzetilmesi cihetiyle (Zümer, 39/42) hayatın ve insan fiillerinin duracağı tecrübe ile sabit, inkârı gayr-ı kabil bir vakadır. Kur'ân'da, biyolojik olarak insan ömrünün güneşin yatsı namazına işaret eden haline benzeyişi anlatılırken, Bakara, 266; Âl-i İmrân 40; İbrâhim, 39; Hicr, 54; İsrâ, 23; Meryem, 8. ayetlerin hepsinde *kiber* kelimesi yaşın ilerlemesi, ömrün son dönemleri manasına kullanılmaktadır. Meryem, 4. ayette *kiber* kelimesi, saçın ağarması, beyazlığın başın tamamına yayılması, yine Meryem, 8. ayette *kiber* kelimesi, ömrün uzamasının insanı kupkuru yaptığı, çocuk olmasına engel teşkil eden manilerin etkili olduğu yaş manasında kullanılmaktadır. (Tabâtabâî, 1417, XIII/8, 16-17). Bu noktada *şeyh* kelimesi yaşlılığı ifade etse de, güneşin daha çok akşam vaktini bildiren kıvamına benzediği kanaati ağır basmaktadır. Ayrıca *عجوز* /*acûz* kelimesi de gücünü kaybeden yaşlı kadın, fena halde yaşlanmış kadın diye açıklanmıştır. (İbn Kesîr, 1978, II/452; III/345; Beydâvî, ts., II/464; Yazır, 1971, VI/4537. Ayrıca bkz. Abdalbâkî, 1982, "Acûz" mad.). Güneşin *ğurûb* vaktine işaret eden başka bir ifade de *erzelu'l-umûr* terkidir. Bu terkip biyolojik, psikolojik, sosyolojik bir yapı sergilemektedir. *Rezil* ve *erzel* kelimeleri her şeyin düşüşü aşağısı, değersizliği, insan için bunaklık manalarını taşımaktadır. (Râzî, 2009, XX/62-63). Kur'ân'da sadece Nahl, 70; Hac, 5. ayetlerde geçen bu terkip, ömrün en verimsiz çağı, pek düşkün bir hal (Yazır, 1971, V/3383), zekâ, düşünce ve aklın zayıflaması, ihtiyarlıkla gelen noksanlıkların tamamının git gide artması diye açıklanmaktadır. (İbn Kesîr, 1978, III/207; Râzî, 2009, XXIII/9; XXVI/91). Söz konusu durumun, güneşin *ğurubunun* son anları ile örtüştüğü söylenebilir. Zira bazı zamanlarda güneşin *ğurubunda* böyle durumlar tespit edilebilir. Güneş battıktan sonra da bir müddet batı ufkunda izleri sürer ki, buna şafak (*ğurup*) denir. Daha sonra ise güneşten eser kalmaz. Onun bu hali insanın ölümüne benzer. (Râzî, 2009, XI/23-25). Ölümle ruh bedeni terk etmiştir. Ancak bir takım dini vecibelerin ifası için ruhsuz beden bir süreliğine bekletilir. Bu bekleyiş izafidir. Gasl, tekfin ve defin sonunda yerin altına giren bedenin dışarıda belki bir mezar taşı kalmıştır. İnsanın ölümünden sonrada onunla ilgili izler, eserler ve söylemler bir süre devam eder. Bilahare bunlar da yok olur. Bundan sonra insanın ne ismi ne de nişanı kalır.

10. SONUÇ

Kur'ân, dünya hayatını tanzim etmek üzere Allah'ın insanlara gönderdiği ilkeler kitabıdır. Erdemli bireyler ve toplumlar, söz konusu ilkelerin hayata uygulanmasıyla yetiştirilir. Elbette ki, bu ilkelerin uygulanışı bir program gerektirir. Bu program, dünyanın her yerinde muhataplarını başarıya ve kurtuluşa götürecek bir programdır. Kur'ân insan hayatının günlük, haftalık, yıllık, ömürlük sorumluluklarının programını belirleyen bir kitaptır. Namaz gibi ıslah yönü güçlü olan bir ibadetin günlük bir programı, Allah'ın kâinata koyduğu evrensel ölçeklerle belirlenmektedir. Kur'ân bu ölçeklere ve bunlarla ilgili hususlara işaret etmektedir. İnanan insanın bu ölçekleri evrenden ve Kur'ân'dan sağlıklı okuması ve programa göre hareket etmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda, namaz vakitleri ile evren arasında muazzam bir ilişkinin olduğunu tespit ettik. Zira ilahi programda vakitlerin belirlenmesinde araç kılınan evrendeki kimi unsurlar, bu programın muhatabı olan insanlar ve günlük hayatın vakitlere tekabül eden yönü beş mertebede büyük bir benzerlik göstermektedir. İlahi yasalara göre işleyen programda belirlenen vakitler, varlığın yoktan var edilişine, imara, güçlenmeye, gücün kaybolmasına, tevhide, ölüme, berzah âlemine, yeniden dirilişe işaret ederken, aynı zamanda insanın ana rahmine düşüşüne, doğum, çocukluk, gençlik, orta yaşlılık, ihtiyarlık, mevsimler ve yıllara da işaret etmektedir. Ayrıca Kur'ân, toprağın (Yâsîn, 36/33) ve insanın ölümünden (Âl-i İmrân, 3/185, Enbiyâ, 21/35, 'Ânkebût, 29/57) ve tekrar diriltilmesinden, dirilişle gelen karşılıktan bahsetmektedir. Doğumla ölüm arasındaki aşamalarda güneşin hareketine paralel olarak toprak, değişimler geçirip ağaçların yaprağını döküşü ve bitkilerin gidişiyle, insan da son nefesiyle ölümü tatmaktadır. Güneş de kendi hareketi neticesinde gurubun sonuyla bu ölümü tadar. Mezkûr şeylerin her birinin namaz vakitleriyle örtüşen mertebeleri düşünüldüğünde, evrende işleyen kanunun aslında Bir'in kesret halinde yansımaları olduğu anlaşılabilir.

Herkesin izlediği bütün bu ahval, sadece Allah'ın kudretinde olan bir mucizedir. Allah bu beş mertebenin her birini bir vakit namaza alamet kılmıştır. Her günkü değişimle bunu açık bir şekilde insanlara gösteren Kudret, namazı *kitâb-ı mevkût* ifadesiyle beyan etmiştir. İşte bu sebeple müminlerin namazı ne kadar muntazam olursa, halleri de o derece muntazam olur. Başka bir deyişle namaz bir hayat programı, inşiraha ve şükür gayesine bir vasıttır. Korku anında ümidi, emniyet halinde şevki artırır. Bu bilinç ve şuurla namaza devam etmek, mümini biyolojik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik, pedagojik, siyasi ve idari, dünyevi ve uhrevi olarak ileri taşır.

Dosdoğru kılınan namaz vesilesi ile günlük hayat, her bakımdan “insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyma” (Ankebût, 29/45) amacına ulaşmış olur. Bir anlamda dinin maksatları gerçekleşmiş olur. Zira namaz itikat, muâmelât, ve ahlakî içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Günde beş defa farklı vakitlerde, İslâm’ın ana sütunlarını zihnen ve pratik olarak inşa etmek, ancak ümmet olarak “dinin direği olan namazı dosdoğru kılmak”la mümkün olacaktır.

11. KAYNAKLAR

- Abdulgâfi, M. F. (1982). *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul.
- Bayındır, A. *Ekvatordan kutuplara namaz ve oruç vakitleri* www.Süleymaniyevakfi.org/...ve.../ekvatordan-kutuplara-namaz-veoruc-vakitleri. htm;
- Beydâvî, K. N. (ts.). *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, Mısır.
- Bilmen, Ö. N. (1970). *Büyük İslâm İlmi Hali*, Bilmen Yayıncılık.
- Bintu’s-Şâti’, A. (1986). *et-Tefsîru’l-beyânî li’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Me’ârif, Mısır.
- Bolay, S. H. (1989). Âlem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. II, ss. 357-360, İstanbul.
- Cessâs, E. (2008). *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut.
- Cevherî, İ. (1306). *Tâcu’l-Luğa ve Sıhâhu’l-‘Arabîyye*, Libya.
- Çetin A. (1995). Ezan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XII, ss. 36-38, İstanbul.
- Ebu’s-Su’ûd. (2010). *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Ferâhidî, E. (1988). *Kitâbu’l-‘ayn, nşr.* Mehdî el-Mahzûmî- İbrâhîm es-Semerrâî, Beyrut.
- Gazâlî, E. (ts.). *İhyâu ‘ulûmi’d-dîn*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.
- Izutsu, T. (ts.). *Kur’ân’da Allah-insan&İslâm düşüncesinde ıslah*, trc. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, E. (1988). *et-Tıbyân fî aksâmi’l-Kur’ân*, Beyrut.
- İbn Kesîr, E. (1978). *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm (Tefsîru İbn Kesîr)*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut.
- İbn Kuteybe, E. (1978). *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut.
- İbn Manzûr, E. (1990). *Lisânu’l-‘Arab*, Beyrut.
- Kalın, F. (2005). *Felsefe ve bilim ışığında Kur’ân’da zaman kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Aliyyu’l-Kârî. (2009). *Şerhu’l-fikhi’l-ekber li Ebî Hanîfe en-Nu’mân*, thk. Mervân eş-Şi’âr, Dâru’n-Nefâis, Dımaşk.
- Kerem, <http://www.diniyazilar.com/2011/04/ezan>.
- Komisyon. (2005). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

- Komisyon, *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, Doğan Kardeş Yayınları.
- Kurtubî, E. (1988). *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Muhammed Reşid Rıza. (2011). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, (Tefsîru'l-Menâr)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Nursî, S. (2011). *Sözler*, İstanbul.
- Okçu, A. (2009). *Kur'an'a göre evrenin insana musahhar kılması*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- el-İsfahânî, R. (ts.). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, nşr, Muhammed Seyyid Gîlânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Râzî, F. (2009). *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihi'l-Gayb)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Sâbûnî, M. A. (2010). *Safvetu't-tefâsîr*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut.
- Sâmî, Ş. (1978). *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Sinanoğlu, M. (1999). İbadet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XIX, ss. 233-235, İstanbul.
- Tabâtabâî, M. H. (1417). *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'an*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum.
- Taberî, M. (2010). *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadîs, Kahire.
- Yaşaroğlu, M. K. (2006). Namaz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXII, ss. 350-357, İstanbul.
- Yazır, E. H. (1971). *Hak dini Kur'an dili*, Eser Kitabevi, İstanbul.
- Zamahşerî, C. (ts.). *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, nşr. Mektebetu Mısır.
- Zâvî, T. A. (ts.). *Tertîbu'l-kâmûsi'l-muhît 'alâ tarîkati'l-misbâhi'l-münîr ve esâsi'l-belâğa*, y.s.
- Zebîdî, M. M. (1306). *Tâcu'l 'arûs min cevâhîri'l-kâmûs*, Dâru Libya, Bingazi.
- Zeccâc, (1988). *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhu*, nşr. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî, Beyrut.
- Zuhaylî, V. (1990). *İslâm fıkhi ansiklopedisi*, trc. Y. Vehbi Yavuz, İstanbul.